

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧЕВІ ІСТОРІЇ

УДК 94(477)«1900/1917»:141.7:172.15:323.13

Р.В.Гула, І.Г.ПЕРЕДЕРІЙ*

ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ КОНСЕРВАТИЗМУ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ 1900–1917 рр.

Розкривається загальна сутність ідеології консерватизму, а також її національних моделей – російської, польської та української, що виокремилися в межах підросійської України на початку ХХ ст. Для кожної з моделей виділено притаманні їй фундаментальні принципи і специфічні особливості. Здійснено їх порівняльний аналіз та з'ясовано можливі взаємовпливи.

Ключові слова: консерватизм, націоналізм, ідеологія.

Зміна ідеологічних пріоритетів у другій половині 1980-х рр. викликала активізацію інтересу до вивчення історії вітчизняної та західної суспільно-політичної думки. Радянський суспільно-політичний офіціоз визначав консерватизм винятково через стереотипи понять «реакція», «мракобісся», «ретроградство», «застій». Відмова від штампів агітпропу часів СРСР породила зворотну реакцію – консерватизм перетворився на своєрідний модний тренд модерного мислення в умовах формування нових політичних націй на пострадянських теренах. Одночасно політичні діячі, які позиціонують себе як консерватори, трактують зміст цього поняття у широкому спектрі власних політичних уподобань, що не завжди відповідає основоположним характеристикам цієї політичної доктрини. Пересічна суспільна психологія трактує консерватизм переважно однобічно, з обов'язковою абсолютизацією догматизму та регресивних тенденцій цієї політичної ідеології.

На нашу думку, консерватизм є *інтегральною категорією*, що комплексно відображає суб'єктно-об'єктні зв'язки політичних течій, які виступають за актуалізацію позитивних традицій і цінностей минулого та збереження

* Гула Руслан Володимирович – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка, e-mail: gula-ruslan@i.ua

Передерій Ірина Григоріївна – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка, e-mail: iryna.perederii@gmail.com

політичних і соціальних інститутів, котрі забезпечують органічний та еволюційний шлях створення, існування й розвитку держави, соціуму.

Слід зазначити, що консерватизм в Україні мав, з одного боку, нелінійний варіативний вектор розвитку, а з іншого – значною мірою функціонував у жорсткому догматичному символічному полі офіційної охоронної ідеології.

Природно, що консерватизм доводив до абсолюту імперативність поглядів, які закладали у свідомості «мас» непорушність існування монархічного ладу за допомогою всебічного використання наявних політичних і релігійних інститутів, створення відповідних умов розвитку політичної, економічної й духовної його основи. Також метою офіційної ідеологічної монархічної моделі консерватизму було недопущення формування національної та соціальної самосвідомості українського народу.

При цьому консервативна ідеологія сприйняла окремі положення класичного європейського консерватизму в його англосаксонській інтерпретації та пропонувала комплекс цінностей, які детермінували поведінку й образ освічених верств українського суспільства. Ця модель також окреслила форми соціального пристосування відповідної аксіологічної системи до традиційних соціальних, етичних, релігійних і національних норм, які домінували в адміністративно-політичних кордонах Росії та Австро-Угорщини.

Логіка розвитку історичного процесу в Україні дає нам підстави зробити висновок про формування трьох моделей консерватизму у суспільно-політичній думці початку ХХ ст.: російсько-монархістської на основі самодержавної ортодоксії, польської й української, які базувалися на англосаксонській моделі класичного європейського консерватизму¹.

В умовах пошуку оптимальної моделі національної злагоди та соціального балансу у сучасному українському суспільстві виникає гостра потреба в комплексному аналізі закономірностей та особливостей становлення й розвитку консервативних ідей і течій у 1900–1914 рр. з акцентом на історичні паралелі з сучасністю. Наразі політичний процес в Україні має здебільшого ненормативний характер, що актуалізує необхідність звернення до традиційних гуманістичних цінностей, які є константою консерватизму як політичного вчення. Крім того, використання консервативних положень у програмах сучасних політичних партій та рухів роблять це завдання надзвичайно важливим.

Проблеми історії та теорії консервативної політичної думки відображено у фундаментальних працях П.Андердауна, Р.Берда, Дж.Беккета, Дж.Бревера, С.Баркера, Г.Бокля, Дж.Гемпшір-Монка, Ф.Гірншау, Г.Гілдинга, Г.Ф. О'Гормана, Ф.Дреера, Г.Діккінсона, К.Кона, Ф.Канавана, Г.Ласкі, К.Макферсона, Дж.Маккарті, Т.Магоні, Дж.Маршала, А.Мішеля, Б.Ньюмена, Р.Портера, Х.Роїтера, К.Редера, С.Россітера, Н.О'Саллівана, Дж.Уотсона, Г.Уїра, А.Флуда, У.М.Фрімена. Особливості російської моделі монархічного консерватизму в його протистоянні з українським національно-визвольним і суспільно-політичним рухами початку ХХ ст. глибоко проаналізували вітчизняні фахівці В.Бабенко, Р.Ветров, В.Воронін, О.Головіна, Ю.Половинчак,

¹ Див.: Берк Э. Размышления о революции во Франции. – Москва, 1993. – С.82.

І.Самарцев, П.Шморгун, М.Щербак, А.Якуніна й ін. Для науково-історичної думки Росії останнього часу притаманна стійка тенденція до переоцінки ролі й місця ідеології консерватизму. Сучасні російські історики В.Гросул, Ю.Кир'янов, Д.Коцюбинський, С.Лебедев, А.Мінаков, О.Міллер, І.Омельяничук, О.Репников, С.Санькова, С.Степанов, В.Шелохаєв, М.Чернавський та інші в аналізі подій ХХ ст. багато уваги приділяють питанням розкриття сутності і природи російського консерватизму. Значну увагу в історіографії приділено й польській консервативній думці та суспільно-політичній течії. Докладно її вивчали польські дослідники В.Фельдман, Я.Бартизель, Б.Шляхта, Д.Шпопер, Р.Людвиковський, М.Яскульський, М.Круль, А.Велемський, Ш.Рудницький, російські – А.Погодін, М.Булахтін, Т.Павельєва, а також принагідно в різних контекстах й українські – Л.Зашкільняк, Н.Черкаська та ін. Історію становлення та подальшої еволюції українського консерватизму від його перших проявів у практичній політиці гетьманів XVII–XVIII ст., у часи його кристалізації як політичної течії й ідеології в першій третині ХХ ст. і аж до сьогодення вивчали І.Лисяк-Рудницький, Я.Пеленський, В.Босий, О.Оглоблин, О.Голобуцький, К.Галушко, Ю.Терещенко, Ю.Шаповал, С.Гелей, В.Яблонський, Я.Верменич, Н.Козак, Ф.Кирилюк, В.Кулик, С.Кульчицький, Д.Левчук, Я.Пизюр, М.Попович, В.Потульницький, М.Швагуляк, О.Шморгун, М.Шлемкевич, Н.Пазюра, І.Передерій та ін.

Російсько-монархістська модель консерватизму, на наш погляд, може бути визначена як сукупність «еталонних» догматизованих поглядів, знань, відчуттів та емоцій, сформованих на обґрунтуванні політико-правової доктрини функціонування самодержавної влади і її безумовної сакралізації й глорифікації. Базові *принципи* функціонування та розвитку російсько-монархістської моделі:

1. *Сакралізація монархічного ладу та глорифікація особи імператора – «помазаника Божого»*. Визначальною засадою російського монархічного консерватизму, на відміну від західної консервативної політичної моделі, був панівний релігійний складник сакралізації самодержавної влади²: «Бог, за образом свого небесного єдиноначальства, улаштував на землі царя; за образом свого вседержительства – царя самодержавного; за образом свого царства неминущого, що існував від віку й до віку, – царя спадкового»³.

2. *Ідеалізація російського народу з наділенням його месіанською історичною роллю*. Російські консерватори зазвичай розглядали народ у метафізичному зв'язку з державою, автоматично об'єднували народ і монархію. Це породжувало ідеалістичні ірраціонально-фантастичні проекти «єдиного російського народу», «народу-богоносця», месіанської ролі самодержавної Росії для «всього людства»⁴, міфічні уявлення про «любов народу до монарха», що не мали нічого спільного з об'єктивною реальністю⁵.

² *Победоносцев К.П.* Московский сборник. – Москва, 1901. – С.15.

³ *Филарет.* Христианское учение о царской власти и обязанностях верноподданных. – Москва, 1906. – С.14–15.

⁴ *Гула Р.В.* Російський месіанізм та Україна – від монархізму до «Русского мира» // Проблеми політичної історії України. – Вип. 7. – Дніпропетровськ, 2012. – С.191–200.

⁵ Див., напр.: *Репников А.В.* Консервативные представления о переустройстве России (конец XIX – начало XX вв.). – Москва, 2006. – С.190.

3. *Абсолютне заперечення соціалістичних ідеалів.* Консерватори заперечували навіть гіпотетичну можливість соціалістичної альтернативи як форми подолання системних політико-економічних, соціальних, релігійних і національних суперечностей: «Увесь смисл і вся сила консервативних партій полягає в тому, що ці партії не допускають безмежних, [...] руйнівних, революційних змін у державі»⁶. Консерватори здебільшого позиціонували себе як послідовні та ортодоксальні противники соціалізму⁷.

4. *Внутрішньоімперський державний націоналізм.* Більшість російських консерваторів стояли на позиціях державного націоналізму⁸. Акцентування на переважанні культурно-духовних цінностей російського народу об'єктивно наповнювало консервативну модель націоналістичним змістом⁹. Пріоритетним напрямом визначено «боротьбу з іноземницьким засиллям» (у першу чергу єврейським)¹⁰ адміністративно-розпорядчими, соціально-культурними й економічними методами. Водночас слід зауважити, що консерватори вкрай негативно ставилися до єврейських погромів. Загалом ставлення їх до національного питання було досить суперечливим, лише щодо євреїв та збереження слов'янського ядра імперії у вигляді «триєдиного російського народу» позиція була відносно одностайною¹¹.

5. *Консервативний історизм.* Ефективним інструментом формування консервативної свідомості суспільства вважалася сакралізована «вітчизняна» історія, що розглядалася консерваторами як одна з провідних фундаментальних підвалів національної самосвідомості. Офіційна російська історіографія активно використовувала методи ідеалізації та міфологізації прикладів із минулого з метою усталення у суспільній свідомості Російської імперії ідей консервативного націоналізму¹².

6. *Відносний плюралізм поглядів у межах єдиної консервативної ідеології.* Монархічний консерватизм не являв собою монолітної течії. На початку ХХ ст. в консервативній думці Росії панували два основних напрями: реакційний і консервативно-прогресистський. Для першого було характерним несприйняття всього, що пов'язано із західною демократією. Також реакціонери заперечували саму ідею поступу у суспільному житті. Натомість представники другого

⁶ Вл. Д. Будущность русских консервативных партий I // Киевлянин. – 1906. – 22. XI. – С. 1.

⁷ Репников А. В. Социальная проблематика в работах русских консерваторов начала XX в. // Призвание историка: Проблемы духовной и политической жизни России. – Москва, 2001. – С. 202–220; Его же. Русский консерватизм: Константин Леонтьев [Электронный ресурс]: http://www.perspektivy.info/history/russkij_konservatizm_konstantin_leontjev_2007-09-21.htm

⁸ Санькова С. М. Российская монархия в представлении идеологов государственного национализма // Власть. – 2009. – № 2. – С. 102.

⁹ Бердяев Н. А. Духовный кризис интеллигенции: Статьи по общественной и религиозной философии (1907–9 г.). – Санкт-Петербург, 1910. – С. 87.

¹⁰ Гула Р. В. Антисемітизм як складова частина державного патріотизму монархічної ідеології та його прояви у роки першої російської революції 1905–1907 рр. (на сторінках монархічної преси) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип. 20. – Острог, 2013. – С. 142–146; Його ж. Історичний, географічний та етнічний аспекти єврейського питання в Російській імперії в редакторській політиці газети «Киевлянин» у 1900–1914 рр. // Гілея. – Вип. 77. – К., 2013. – С. 92–93.

¹¹ Патріотизм и национализм как факторы российской истории (конец XVIII – 1991 г.). – Москва, 2016. – С. 285.

¹² Див., напр.: *Иловайский Д. И.* Новая история (Сред. курс). – Москва, 1887. – 371 с.

трактували прогрес як необхідну умову розвитку. Вони вважали, що влада в Росії належить не цареві, а бюрократії, тому для нейтралізації її негативно-го впливу доцільно запровадити широке земське самоуправління. Серед консерваторів-прогресистів слід виокремити ще один напрям: ліберальний консерватизм, який пропагував створення в Росії вузькостанових представницьких органів і поетапне перетворення імперії на конституційну монархію¹³.

У трактуванні низки принципових питань (національних, релігійних, аграрних) окремі ідеологи консерватизму не доходили згоди й перебували між собою у стані системного антагонізму¹⁴.

До *особливостей* розвитку та функціонування цієї моделі консерватизму, на нашу думку, слід віднести такі:

1. *Монархічна консервативна ідеологія не була абсолютно тотальною охоронною ідеологією*. На відміну від ортодоксальних «захисників престолу», консерватори робили спроби (зазвичай невдалі) «м'яко» модернізації самодержавної влади у вигляді навіть протиприродного синтезу монархічних та окремих соціалістичних ідей¹⁵. Консерватори загалом лояльно ставилися до запровадження в Російській імперії політичної системи парламентських інститутів, вважаючи їх елементом зміцнення зв'язку монарха з народом.

Незважаючи на доволі негативне ставлення до лібералізму як політичної моделі, консерватори чітко визначали в ньому гуманістичний складник: «Справжній лібералізм не має й не може мати нічого спільного ані з утопічними фантазіями хворих умів, ані з вандалізмом анархічних елементів – могильних хробаків суспільства та державного життя»¹⁶. Тому ідеальним рішенням у розв'язанні політичних проблем консерватори вважали «солідарність здорового, здатного творити лібералізму з консерватизмом, який стоїть на сторожі проти політичного вандалізму»¹⁷. Тобто російські консерватори пропонували по суті оптимальну схему синтезу апологетики консервативної традиції та абсолютизації ролі особистості, притаманної лібералізму.

2. *Домінування у суспільній свідомості постулатів монархічної охоронної ідеології* сформував широке коло її adeptів серед усіх верств населення українських губерній Російської імперії¹⁸.

3. *Негативна динаміка зростання застійних тенденцій у російському консерватизмі на рівні органів державного управління*. У державній практиці встановилося переважання примітивного шаблонного консерватизму,

¹³ Дорошенко А.А. Правые в Государственной думе Российской империи. – Самара, 2004. – С.30.

¹⁴ Твардовская В.А. Аграрный вопрос в консервативной мысли России в 80-е гг. XIX в. // Экономическая история России XIX–XX вв.: современный взгляд. – Москва, 2000. – С.509–523; Rogger H. Was There a Russian Fascism? The Union of the Russia People // Journal of Modern History. – 1964. – №36 (December). – P.398–415.

¹⁵ Ренников А. В. Метаморфозы русского консерватизма: от С.С.Уварова до Никиты Михалкова (Русский консерватизм: проблемы, подходы, мнения: «Круглый стол») // Отечественная история. – 2001. – №3. – С.105–109.

¹⁶ Вл. Д. Будущность русских консервативных партий I // Киевлянин. – 1906. – 22.XI. – С.1.

¹⁷ Вл. Д. Будущность русских консервативных партий II // Там же. – 1906. – 24.XI. – С.2.

¹⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф.275. – Оп.1 – Спр.2534. – Арк.25, 89–93; Омелянчук І.В. Чорносотенні союзи і організації в Києві // Віче. – 1997. – №10. – С.142.

а суспільство «втратило значною мірою притаманні йому самому консервативні інстинкти»¹⁹.

4. *Існування жорстко політизованого соціокультурного ціннісного розколу в російському суспільстві та асинхронного характеру розвитку капіталістичних відносин в економіці Росії*, що акумулювалися в дихотомії між ліберально-демократичними реформами й авторитарними, військово-поліцейськими методами їх упровадження²⁰. Саме це, на нашу думку, сприяло формуванню ліберально-консервативних і соціалістичних поглядів в освіченому сегменті українського соціуму.

5. *Подвійне ставлення консерваторів до ідей модернізованого панславїзму – неославїзму* – від побудови ідеалістичних проєктів «слов'янського братерства» у вигляді «всеслов'янської» імперії на чолі з Росією або слов'янської конфедерації як форми інституціонально-світоглядного протиставлення пангерманізму та пантюркізму до принципового несприйняття ідеї об'єднання слов'ян²¹. Зазначимо, що характерною рисою неославїзму в консервативній моделі стала його свідомо соціокультурна автаркія. У середовищі консерваторів були поширені конспірологічні тези «світової змови» проти російського самодержавства з боку демонізованого західного світу²².

6. *Відсутність традицій демократії та лібералізму у суспільно-політичній практиці Російської імперії*. Це викликало, з одного боку, у різних соціальних станах і верствах ескалацію екстремістських теоретичних концепцій і терористичних суспільно-політичних практик, з іншого – призводило до догматичної консервації монархічного традиціоналізму: «Конституційного берега, до якого, здавалося, ми пливли, ніхто ще не бачить, навіть на віддалі, а загрози визвольного виру такі очевидні, що їх починають бачити навіть “переконані” прихильники конституції»²³, – зазначало монархічне видання «Києвлянин».

7. Російська монархічна консервативна традиція не містила *нігілістичного складника*, результатом чого стало активне посилення як негативних (тоталітарних), так і конструктивних структурних елементів державності (його духовно-моральна, історична основа) та нації (національна єдність). За такої умови консервативна модель одночасно обмежувала коло маневру, в якому міг би діяти вільний індивід і де соціальні технології превалювали б над суто політичними.

8. *Капіталізація виробничих і докорінна трансформація суспільних відносин загалом ніяк не вкладалися у систему консервативних постулатів*. Представники російського консерватизму намагалися розв'язати системні

¹⁹ Вл. Д. Будущность русских консервативных партий I. – С.2.

²⁰ Гула Р.В., Гула В.Д. Агония Левиафана: Пассионарии и юридивые. – К., 2016. – С.88; Меньшиков М.О. Национальная империя. – Москва, 2004. – С.211.

²¹ Слинко А.А. Реконструкция будущего: русский классический консерватизм о геополитике // Консерватизм в России и в мире: прошлое и настоящее. – Вып.1. – Воронеж, 2001. – С.21–25.

²² Киреевский И. О характере просвещения Европы и его отношении к просвещению России // Ранние славянофилы: А.С.Хомяков, И.В.Киреевский, К.С. и А.С. Аксаковы. – Москва, 1910. – С.6, 43.

²³ Вл. Д. Будущность русских консервативных партий II. – С.2.

бінарні суперечності в неоднозначному ставленні до проблеми співвідношення понять прогресу, модернізації та традиціоналізму. Запозичення передових індустриальних технологій трактувалося ними як системна загроза «споконвічним» цінностям. Поступ визначався для суспільства як форма впровадження ліберальних цінностей. Модернізація асоціювалася з динамічною капіталізацією суспільно-економічних відносин²⁴.

Отже неоднорідність поглядів – з одного боку, і жорстке догматичне обмеження їх – з іншого не дозволили консерваторам створити цілісну соціальну програму, яка відповідала б викликам часу²⁵.

На формування української моделі консерватизму значний вплив мав комплекс теоретичних поглядів і суспільно-політичних практик польської консервативної думки. Польська модель зародилася в першій половині ХІХ ст. у Царстві Польському, що на той час було частиною Російської імперії, та в губерніях так званого Західного краю, до якого належали й три українських території – Київщина, Волинь та Поділля (за термінологією російських консерваторів, ці губернії належали до Південно-Західного краю – *Авт.*).

Польська консервативна модель може бути визначена як система ідейно-політичних, ідеологічних і культурних течій, поширених у середовищі польського соціуму на теренах провідних країн-імперій, які взяли участь у розподілах Речі Посполитої у ХVІІІ ст., що спиралася на ідею традиції та спадкоємності у соціальному й культурному житті, їх збереження й адаптацію до внутрішньополітичних реалій в умовах існування польського етносу в рамках адміністративно-політичного устрою імперій. До базових *принципів* польської консервативної моделі, на наше переконання, слід віднести:

1. *Нелінійний принцип розвитку, модифікації і трансформації моделі консерватизму.* Ця модель пройшла від 1830-х рр. (часу після придушення Листопадового повстання) до початку ХХ ст. шлях карколомного еволюційного розвитку – від орієнтації на звільнення з-під імперського гніту та відродження «історичної Речі Посполитої» до кардинальної зміни пріоритетів, спрямованих на пошук шляхів перетворення польського шляхетства на повноправну частину панівної еліти Росії.

2. *Політичний конформізм.* Польські консерватори, починаючи з другої половини ХІХ ст., виступали з численними публікаціями засудження польського національно-визвольного руху, закликали до співробітництва з урядом Австро-Угорщини, міцного зв'язку з католицькою церквою. У Російській імперії польські консерватори своєю провідною метою вважали входження до кола панівної імперської еліти.

3. *Діалектичний зв'язок із розвитком західноєвропейської консервативної політичної думки та постулатами російської монархічної моделі.* Підросійська польська консервативна модель формувалася паралельно з консервативними ідеями в Галичині, що перебувала у складі Австрійської

²⁴ Репников А.В. Размышления о консерватизме // Свободная мысль. – 2012. – №11/12. – С.103–116; Меньшиков М.О. Национальная империя. – С.211.

²⁵ Докл. див.: Репников А.В. Консервативные представления о переустройстве России (конец ХІХ – начало ХХ вв.). – Москва, 2006. – 424 с.

(з 1867 р. – Австро-Угорської) імперії, насамперед у Кракові, який став своєрідним центром польської інтелектуальної консервативної думки. Це було пов'язано з тим, що Галичина – це «просякнута історією» регіон Польщі з «надзвичайно сильною шляхетською традицією»²⁶. Певний час обидві польські моделі консерватизму розвивались у нерозривному зв'язку. Одночасно ідеї російського консерватизму об'єктивно впливали на політичні програми польських партій і коригували їх діяльність у системі обмеженого російського парламентаризму початку ХХ ст.

4. *Інтегративний консервативний націоналізм.* Польський консерватизм зароджувався, за влучним висловом Д.Шпопера, як «консерватизм, в якого не було держави»²⁷. Саме цей факт втрати поляками незалежного політичного існування внаслідок трьох розподілів Речі Посполитої, здійснених православною Росією, протестантською Пруссією та католицькою Австрією, а також спроба реформувати Річ Посполиту, що була однією з найбільших за територією держав Європи у XVI–XVIII ст., у бік конституційної монархії визначили самобутнє національне обличчя польського консерватизму²⁸. Лоялісти-консерватори, як краківські, так і варшавські, не ставили на перший план досягнення повної незалежності Польщі й поляків, а виступали насамперед за збереження й розвиток польської нації²⁹, власної ідентичності. Їхній ідеал полягав у «можливості брати участь у світовій цивілізації й розвивати власну культуру»³⁰. Отже польський консерватизм завжди захищав те, «що залишилося польським», «захищав рідну культуру»³¹, а також прагнув нарощувати «органічну силу» польського суспільства завдяки розвитку підприємництва та економіки, науки й освіти³².

5. *Практицизм.* Упродовж майже всього ХІХ ст. він був сконцентрований переважно на практичних питаннях, а не на ідеях. Власне, саме практичні питання й визначали пріоритетні ідеї.

До *особливостей* розвитку та функціонування цієї моделі консерватизму, на нашу думку, слід віднести такі:

1. *Варіативність антиросійської спрямованості.* На початку свого існування (у період так званої «паскевичевої ночі»³³) польський консерватизм на

²⁶ Миллер А. Историческая память в Польше [Електронний ресурс]: <http://arzasmas.academy/materials/1336>

²⁷ «Польський консерватизм – это консерватизм, у которого не было государства»: Интервью Дариуша Шпопера на сайте консервативной политической мысли «Русская идея» [Електронний ресурс]: <http://politconservatism.ru/interview/polskij-konservativizm-eto-konservativizm-u-kotorogo-ne-bylo-gosudarstva>

²⁸ Шляхта Б. Польская консервативная мысль в новое и новейшее время // *Ars Administrandi* – Вып.2. – Пермь, 2013. – С.19 [Електронний ресурс]: <http://cyberleninka.ru/article/n/polskaya-konservativnaya-mysl-v-novoe-i-noveyshee-vremya>

²⁹ *Зашкільняк Л.* До генези українсько-польського конфлікту у ХХ ст. // *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість.* – Вип.3/4. – Л., 2010–2011. – С.31.

³⁰ *Погодин А.* Главные течения польской политической мысли (1863–1907). – Санкт-Петербург, 1907. – С.386–394.

³¹ Шляхта Б. Польская консервативная мысль в новое и новейшее время. – С.23.

³² Миллер А. Историческая память в Польше...

³³ Час між двома польськими повстаннями, із 1832 до 1856 рр., упродовж якого посаду намісника Царства Польського обіймав І.Паскевич, котрий наполегливо втілював політику жандармських переслідувань і російщення.

теренах Російської імперії мав виразно антиросійський характер. Однак із кінця 1850-х рр. значна частина підросійських консерваторів Царства Польського й Західного краю взяли курс на співпрацю з російською владою. Прикладом цього стали здійснені тоді у Царстві Польському реформи управління аристократа О. Вельопольського – лідера консерваторів, який очолював комісію духовних справ і народної освіти, а також комісію юстиції. Польський історик Д. Шпопер вважає їх своєрідним «прообразом» реформ у Росії 1860–1870-х рр., адже здійснювалися вони О. Вельопольським не самостійно, а за згодою імператора Олександра II та вписувалися в його загальний реформаторський курс³⁴.

2. *Розвиток у системі соціально-політичного детермінізму.* Після Січневого повстання 1863 р. на теренах Царства Польського (Привісленський край) політичний рух консерваторів тимчасово завмер, натомість він розвивався в Австро-Угорщині – на Галичині, як у західній її частині, так і східній. На території Східної Галичини він проявлявся саме в політичних формах – рух так званих подоляків – польської шляхти Поділля (звідки й назва), великих землевласників, котрі за будь-яку ціну прагнули збереження існуючого політичного устрою та власних станових привілеїв. Як інтелектуальна течія, польський консерватизм продовжував свій розвиток у Кракові, де в 1860-х рр. виникло співтовариство «Станьчик»³⁵ на чолі з такими представниками шляхетської аристократії та інтелектуальної еліти, як історик і публіцист Ю. Шуйський, історик літератури й літературний критик, публіцист С. Тарновський, історик і політичний діяч М. Бобжинський. Політична група заснувала журнал «Czas», через який транслювала свої ідеї. Саме ідеологічна доктрина краківських консерваторів, на думку Я. Бартизеля, була найбільш інтелектуальною в польському консерватизмі того часу³⁶.

3. *Готовність до політичного компромісу заради збереження власних елітарних позицій у системі державного управління.* Саме станьчики відіграли важливу роль під час оформлення компромісу з австрійськими Габсбургами, що надало польським заможним верствам (зокрема шляхетству) командні позиції на Галичині в обмін на підтримку австрійської монархії. Крім того, Ю. Шуйський був одним із творців політичної програми «потрійної лояльності», котра проголошувала союз польських вищих станів із Росією. Станьчики сформулювали концепцію «органічної праці», згідно з якою найефективнішим способом захисту національних інтересів поляків уважалася діяльність, спрямована на підвищення економічного й культурного рівнів життя соціуму, його здатності до самоорганізації. Крім того, вони дотримувалися постулату

³⁴ Шпопер Д. Политические инициативы польской шляхты в западных губерниях Российской империи накануне восстания 1863 г. // Отечественная история. – 2006. – №8. – С.90–103.

³⁵ Станьчик – придворний блазень великих князів литовських і королів польських Александра Ягеллончика, Сигізмунда I Старого й Сигізмунда II Августа. Став відомим завдяки своїм гострим жартам, у тому числі висміював політичні рішення власних господарів. У польській літературі другої половини XIX – початку XX ст. Станьчик був представлений як єдина особа при дворі королів Речі Посполитої, хто переймався долею держави.

³⁶ Bartyzel J. Konserwatyzm bez kompromisu: Studium z dziejów zachowawczej myśli politycznej w Polsce w XX w. – Toruń, 2002. – S.12.

про те, що управляти суспільством повинна так звана «історична верства» (політична еліта, яка мала досвід державного управління). Теоретично вона не ототожнювалася зі шляхтою, була радше духовною категорією, носієм зв'язку між історичною традицією й поточним політичним інтелектом, але фактично консерватори відстоювали насамперед інтереси саме шляхетської верстви³⁷. Ідеї станьчиків неабияк вплинули на розвиток консерватизму у Царстві Польському та західних губерніях Російської імперії. Для польської і сполонізованої шляхти українського Правобережжя (колишніх «східних кресів» Речі Посполитої) був характерний феномен подвійної історичної свідомості, що виявлявся, з одного боку, в усвідомленні нею нерозривних зв'язків з історією краю, де впродовж віків мешкали предки («мала батьківщина»), а з іншого – у відчутті невід'ємної належності до «польської політичної нації». Цей феномен на межі ХІХ–ХХ ст. втілювався в так званій крайовій ідеології³⁸, а під час революції 1905–1907 рр. – в ідеологічній боротьбі консерваторів з ендеками³⁹ за пріоритет крайових політичних інтересів над національними в розв'язанні польського питання⁴⁰. Польські консерватори намагалися використати навіть ефемерні права парламентського впливу у самодержавній Росії. Шляхетська верства польського етнічного елементу активно долучалася до російської політичної системи, створеної після 1905 р., увійшовши до складу Державної думи, а також співпрацюючи зі П.Століпіним.

4. *Заперечення ідей панславізму.* Польські консерватори Галичини виступали категорично проти будь-якого «слов'янського братерства». Ще в 1867 р. лідер консервативної частини галицьких поляків Ф.Земляковський, відмовляючись від великої слов'янської солідарності, писав у відкритому листі: «Ми – поляки [...] Польський народ не знає назви “слов'яни”. Як історія, так і сучасники знають нас тільки під ім'ям поляків [...] Ми маємо твердо триматися цього дорогого нам імені з винятковістю ревної любові та не повинні ані на хвилину зрікатися нашої належності до польського народу через гонитву за ілюзіями»⁴¹.

5. *Диференціація соціальної бази.* Основною соціальною базою польського консерватизму було дворянство, заможні поміщики. Польська шляхта становила 20% від усього польського населення та посідала визначне місце в російському елітарному соціальному сегменті. Слід зауважити, що консервативні ідеї підтримували також і декілька сотень тисяч польських селян, які походили з декласованої шляхти⁴².

³⁷ Булахтін М. Краківські консерватори і проекти реформ у Галичині на початку ХХ ст. // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – Вип.8. – Ч.1. – Л., 2006. – С.157.

³⁸ Передерій І.Г. В'ячеслав Липинський: етнічний поляк, політичний українець. – Полтава, 2012. – С.86.

³⁹ Члени польської Національно-демократичної партії.

⁴⁰ Черкаська Н. Польська шляхта на Правобережній Україні початку ХХ ст.: національна ідея чи крайова ідеологія? // Український археографічний щорічник. – Вип.12. – К., 2007. – С.194.

⁴¹ Цит. за: Левин І.О. К истории вопроса о выделении Галиции // Русская мысль. – 1917, февраль. – Кн.2. – С.8.

⁴² Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914). – Москва, 2011. – С.877.

6. Загалом негативне ставлення до українського соціалістичного та національно-визвольного руху. Консерватори вели боротьбу проти соціалістичних ідей, робітничого й селянського рухів, а також національного руху українців із метою збереження польського впливу у відповідних регіонах. Щоправда, на межі ХІХ–ХХ ст. у ставленні польських консерваторів до українського питання відчувалося помітне пом'якшення. Так, їхній друкований орган у Росії – тижневик «Край», редагований Е.Пільцем, – у 1880-х рр. багато та з симпатією писав про галицьких русинів, друкував матеріали «добре знаного публіциста й ученого Івана Франка», підтримував вимогу рівноправності поляків та українців на Галичині, намагався переконати краківських консерваторів піти на суттєві поступки українцям⁴³. Однак ці поступки мали на меті насамперед задоволення польського національного інтересу. Результатом зближення польського й українського політикуму Галичини (за участю провідників українства Наддніпрянщини – громадівців О.Кониського, В.Антоновича) стало запровадження політики «нової ери» (1890–1894 рр.) – угоди про польсько-українське порозуміння, щодо якої чимало українців мали серйозні застереження. У 1892 р. львівський громадський діяч О.Петрушевич зазначав, що «вся безглуздість наших польських політиків [...] у союзі з новоствореною “Руссю-Україною” відновить давню Польщу od morza do morza⁴⁴, проте “самостійний народ” Русі-України навіть у союзі з Польщею od morza do morza є [...] нездійсненою мрією»⁴⁵. У боротьбі з українським національним рухом польські консерватори й націоналісти прагматично вступали в тактичний союз із москвофілами⁴⁶.

7. Претензійний політичний і культурний патерналізм щодо українського народу. Краківські консерватори загалом доброзичливо ставилися до українців Галичини, погоджувалися навіть певною мірою «ущільнитися» у владному істеблішменті цієї габсбурзької провінції, зберігаючи водночас провідні важелі за польською аристократією та шляхтою, уважаючи, що українці, позбавлені власної соціально-політичної еліти, ще «не дозріли» до вирішальної участі в політичних справах⁴⁷. Посідаючи щодо українців патерналістські позиції, вони робили кроки у сприянні їхньому культурному піднесенню, прагнучі водночас зробити українців своїми політичними союзниками. Це виявилось, зокрема, під час реалізації вже згадуваної політики «нової ери», яка передбачала створення певних умов для підготовки українських освічених кадрів, розвитку наукового й мистецького життя, допущення українців до участі в управлінні краєм⁴⁸.

⁴³ Див. докл.: *Kmieciak Z.* “Kraj” za czasów redaktorstwa Erazma Piltza. – Warszawa, 1969. – S.258–268.

⁴⁴ «Від моря до моря» (пол.).

⁴⁵ *Петрушевич А.С.* Новый, «самостийный» русский народ. – Л., 1892. – С.2.

⁴⁶ *Ярий Н.* Москвофильская утопия и объективная действительность // *Украинская жизнь.* – 1916, февраль. – №2. – С.74.

⁴⁷ *Feldman W.* Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi 1846–1906. – Т.1. – Kraków, 1907. – S.176–208.

⁴⁸ *Зашкільняк Л.* До генези українсько-польського конфлікту у ХХ ст. – С.32. Також див.: *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – Л., 2000; *Зашкільняк Л.* Львів як центр формування української науки (друга половина ХІХ ст.) // *Lwów: Miasto, społeczeństwo, kultura.* – Т.2. – Kraków, 1998.

8. *Особлива роль римо-католицької церкви.* У концепції польських консерваторів РКЦ виконувала багатоаспектну функцію. По-перше, католицизм було світоглядною константою традиціоналізму в діяльності консерваторів. По-друге, було досягнуто своєрідної національної консервації католицизму в рамках польсько-литовського етносу, що практично забезпечувало його свідому національну автаркію від православного населення Росії. По-третє, боротьба консерваторів проти адміністративних обмежень католицизму позиціонувала їх як захисників традиційних релігійних цінностей від репресивних дій щодо католицької церкви у Царстві Польському й Росії після придушення польського повстання 1863 р.⁴⁹ По-четверте, католицька церква за Австро-Угорської імперії проводила політику жорсткого прозелітизму щодо русинів. Газета «Діло» так описувала цей процес: «Щорічно покидає наш рідний обряд у Львові близько 400 осіб. Сьогодні на 40 000 греко-католицького (українського) населення – це майже цілий річний природний приріст. [...] Перехід [...] не є добровільним і природним впливом “вищої” польської культури, а [...] тільки впливом звичайного його примусу з боку львівського магістрату та польських службовців»⁵⁰.

Отже через півстоліття після Січневого повстання польські консерватори прагнули того, щоб у межах держав, які розділили Річ Посполиту, насамперед у Росії та Австро-Угорщині, польська шляхта посіла вагомі політичні позиції, щоб вона проникла у владу й могла брати повноцінну участь в управлінні цими державами⁵¹. Принаймні в межах Східної Галичини, що перебувала у складі Австро-Угорщини, ідеї польських консерваторів було реалізовано. «Понад три мільйони поляків у Галичині домоглися виняткового становища у країні, якою з недавніх пір почали повністю управляти», – заявляв віце-президент нижньої палати австрійського парламенту Е.Пернерштофер⁵². Також слід зазначити й відповідний регіональний вплив польської шляхти на теренах Західного краю Росії та збільшення відсотку її у соціально-класовій підструктурі російського суспільства⁵³.

Український консерватизм як ідейна та інтелектуальна течія на початку ХХ ст. лише зароджувався. На сьогодні майже загальноприйнятою стала думка дослідників про те, що його появі передував тривалий період так званих ранніх консервативних практик або старого українського консерватизму (від періоду повстання Б.Хмельницького до кінця ХІХ ст.), тісно пов'язаних із державотворчими потугами українців (найбільш яскравими проявами яких була діяльність гетьманів Б.Хмельницького та І.Мазепи, дворянський автономістський рух другої половини ХVІІІ – початку ХІХ ст.)⁵⁴.

⁴⁹ Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи... – С.783–809.

⁵⁰ Львівські гагатисти // Діло. – 1914, 6 (20) лютого. – Ч.50. – С.1.

⁵¹ «Польский консерватизм – это консерватизм, у которого не было государства»: Интервью Дариуша Шпопера...

⁵² Цит. за: Зачем нужно победить Россию / Пустощі східноєвропейської Клію [Електронний ресурс]: <https://www.facebook.com/clio.eu/posts/997723240341065>

⁵³ Булатов Ю. Польский эксперимент династии Романовых // Международная жизнь. – 2015. – №10. – С.158–178.

⁵⁴ Пазюра Н. Антикварна програма козацько-гетьманських старожитностей на сторінках «Киевской старини» (до проблеми формування старого українського консерватизму) // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип.26. – К., 2016. – С.34.

Остаточне оформлення українського консерватизму в потужний політичний напрям і викристалізування стрункої теоретико-ідеологічної основи відбудеться лише в пореволюційний період, після та під впливом поразки українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Однак можемо впевнено стверджувати про виокремлення в українському національному русі підросійської України впродовж останнього десятиліття перед початком цих змагань виразного консервативного паростка у вигляді спроби організаційно оформити політичну групу українців-латинників (українців польської культури), фундатором та ідейним натхненником (а отже, і теоретиком) якої був етнічний поляк, але українець за переконаннями В.Липинський⁵⁵. Саме цей паросток слід уважати найпомітнішим проявом нового українського консерватизму в дореволюційний час.

Попередні його прояви в політичній практиці українства можемо розгледіти вже на рубежі ХІХ–ХХ ст. Вони знайшли відображення у програмах деяких українських політичних організацій Галичини, зокрема таких, як Руська народна партія (москвофільського напрямку з орієнтацією на космополітичний, по суті антиукраїнський, консерватизм), Національно-демократична партія (деякі її кола обстоювали помірковані консервативні ідеї)⁵⁶, Католицький руський народний союз, перейменований 1911 р. у Християнсько-суспільну партію. На початку Першої світової війни український консерватизм на поміркованих засадах виразно виявив себе в діяльності та програмних документах Союзу визволення України, що постав, як відомо, не без ідейного впливу й участі в низці підготовчих заходів 1911–1914 рр. визнаного згодом провідного теоретика традиційного українського консерватизму В.Липинського⁵⁷.

На нашу думку, **українську модель консерватизму** можна визначити як специфічну політичну й ідеологічну теорію, побудовану на ідеях державного досвіду козацько-гетьманських часів, збереження національних традицій, мови, культури, освіти, високої етичної культури хліборобської спільноти та історичного державотворчого потенціалу національної еліти з кінцевою метою створення незалежної національної держави на основі політичної консолідації всіх соціальних верств українського суспільства. До основних *принципів*, на яких ґрунтувалася ця модель, слід віднести насамперед такі:

1. *Історична та просторова поліваріантність*. Новий український консерватизм не являв собою монолітної течії ані в до-, ані в пореволюційний час. Так, сучасні дослідники виділяють у ньому впродовж 1900–1930 рр. три напрями – поміркований, традиційний, радикальний⁵⁸. Останній почав формуватися лише у ході Української революції 1917–1921 рр. та після неї в еміграційних

⁵⁵ Див. докл.: *Передерій І.* Українці-латинники як паросток консервативної течії у загальному українському національному русі початку ХХ ст. // *Історична пам'ять*. – Вип.33. – Полтава, 2015. – С.33–47.

⁵⁶ *Козак Н.* Український консерватизм у ХХ ст. [Електронний ресурс]: <http://www.national.org.ua/library/konservatyzm.html>

⁵⁷ Див. докл.: *Осташко Т.* Меморіал В'ячеслава Липинського до Українського інформаційного комітету // *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* – Вип.5. – К., 2002. – С.82–92; *Передерій І.Г.* В'ячеслав Липинський: етнічний поляк, політичний українець. – С.148–175.

⁵⁸ *Козак Н.* Український консерватизм у ХХ ст.

осередках українства (військові об'єднання вільного козацтва та Українського національного козачого товариства). Два перші виявлялися вже в дореволюційний час. Однак у підросійській Україні консерватизм був тоді представлений лише традиційним його напрямом, який і презентувала політична група українців-латинників на чолі з В.Липинським⁵⁹. Тому подальша характеристика концептуальних засад української консервативної моделі стосуватиметься переважно саме її.

2. *Принцип державної незалежності.* Для українських консерваторів найвищою метою було створення незалежної держави. Саме орієнтація на безумовну державну незалежність, а не на автономію у складі демократизованої Росії чи Австро-Угорщини (як того бажала більшість провідників українського національного руху початку ХХ ст.), відчутно вирізняла представників консервативного крила від самого початку його формування. Такий принцип виразно характерний і для ранніх консервативних проявів українства XVII–XVIII ст., де він виявлявся як набір постулатів політичної практики. Це – прагнення до встановлення абсолютної спадкової гетьманської влади, до об'єднання українських земель під єдиним керівництвом, побудова ієрархічного суспільства, керувати яким гетьманові допомагала б провідна верства – аристократія, намагання зберегти національні традиції, освіту, культуру тощо. Найбільш яскравими втілювачами практик раннього українського консерватизму були Б.Хмельницький (прагнення перетворити гетьманську владу з виборної на спадкову з метою легітимізувати українську державність середини XVII ст.), І.Мазепа (намагання об'єднати українські території та посилити централізм гетьманської влади), Д.Апостол (реформи, спрямовані на захист державних прав українського народу та стримування процесу повної інтеграції Гетьманщини до структур Російської імперії). У ХІХ ст. після втрати залишків державності український політичний консерватизм перебував у стані системної кризи. Окремі його прояви знаходимо лише у виступах малоросійського дворянства, спрямованих на захист власних станових і національних привілеїв, в ідеях «автономістів» щодо революційного відродження Української держави⁶⁰. Але значну частину консервативних ідей було побудовано на діалектичному зв'язку принципу гуманізму з ліберальними ідеями свободи, рівності, справедливості тощо. На теренах Західної України консервативні принципи були притаманні політичній діяльності Головної руської ради (прагнення до

⁵⁹ І.Гирич виокремлює й інших наддніпрянських консерваторів, яких характеризує переважно як «демократичні консерватори»: С.Єфремов, О.Лотоцький, В.Доманицький, В.Прокопович, В.Дурдуківський, Ф.Матушевський, С.Чикаленко (див.: *Гирич І.* Політична публіцистика В'ячеслава Липинського (1908–1917) // В'ячеслав Липинський: Повне зібрання творів, архів, студії. – Т.1: Суспільно-політичні твори (1908–1917). – К., 2015. – С.18–27, 43). О.Семеняка знаходить спільне між українським консерватизмом В.Липинського (щоправда в його пізньому революційному варіанті) та німецьким революційним консерватизмом відповідно до типології О.Дугіна (див.: *Семеняка О.* Порівняння ідеології німецької консервативної революції та українського консерватизму [Електронний ресурс]: <http://bulava.in.ua/semenyaka1.html>).

⁶⁰ Див., напр.: *Оглоблин О.* Берлінська місія Капніста 1791 р. // Український історик. – 1974. – №1/3; *Потульницький В.* Шляхта і консервативна державна ідея в Україні у ХІХ–ХХ ст.: проблеми історіографії та історіософії // Студії з архівної справи та документознавства. – Вип.5. – К., 1999. – С.33–38.

автономії Східної Галичини в межах Австро-Угорщини як форма протидії намаганням польської шляхти щодо відновлення Речі Посполитої, до якої входили б і галицькі землі). Тож теоретик нового українського консерватизму В.Липинський лише продовжив цю традицію й обґрунтував її на концептуальному рівні.

3. *Інтегративний політичний націоналізм* – інтеграція всіх громадян (мешканців) України на ґрунті спільної територіальної належності та відповідної самосвідомості в єдину політичну націю. Тобто основою зародження, функціонування й розвитку української політичної нації, на думку українських консерваторів, є громадянський чинник, що мав забезпечувати баланс у співвідношенні національного та інтернаціонального в націєтворенні й державному будівництві.

4. *Романтичний історизм*. Для українського консерватизму характерна романтична апеляція до історичного минулого, особливо у частині державотворчої традиції. Більшість провідних його теоретиків були фаховими істориками (насамперед В.Липинський, у пореволюційний період – також С.Томашівський, Д.Дорошенко, В.Кучабський), а тому не могли не проводити відповідні історичні паралелі. У своїх працях вони намагалися привернути увагу українців до тих періодів минувшини, коли «предки наші над будованням власної держави працювали» і «без зрозуміння котрих не можна розуміти сучасності»⁶¹. Саме ці історики в першій третині ХХ ст. започаткували в українській історіографії новий державницький напрям, який мав неабияке значення для формування національної самосвідомості українського народу.

5. *Традиціоналізм* – опертя на національні традиції та звичаї, культуру, релігію, морально-етичні норми, досвід державотворення, ієрархічно структуроване суспільство, яке характеризується порядком і стабільністю; національну еліту або аристократію як найбільш здатну до управління активну меншість української спільноти. Вітчизняному консерватизму початку ХХ ст., як і західноєвропейському, було притаманне обстоювання ідеї інтеграції сучасного нового з органічно створеним історією минулим. За класифікацією російського політолога О.Дугіна, так потрактовували традиціоналізм передусім ліберальні консерватори, які зводили його сутність до поміркованого прогресизму. Кредо його прибічників укладається у формулу Е.Берка: «Схильність до збереження та здатність до поліпшення, разом узяті»⁶².

6. *Антидемократизм*. Для майже всього загалу українських консерваторів (за винятком хіба що консервативних кіл УНДП) було характерне заперечення демократії як форми державного ладу. Так, В.Липинський та інші представники українського консерватизму дореволюційного часу зазвичай визнавали її як форму індивідуальної свободи особистості.

7. *Антисоціалізм та антимарксизм*. Більшість українських консерваторів не сприймали соціалістичні ідеї, адже для класичного консервативного

⁶¹ Липинський В. Передне слово // *Його ж.* Твори, архів, студії. – Т.3: Україна на переломі 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. – Філадельфія, 1991. – С.3–4.

⁶² Див.: Семеняка О. Порівняння ідеології німецької консервативної революції...

світогляду обов'язкове визнання ієрархічності суспільної організації й заперечення соціалістичного принципу його егалітарності. Український консерватизм виступав принциповим антагоністом теорії класової боротьби К.Маркса. Пріоритетом проголошувався принцип побудови національної держави, а не абсолютизація боротьби за політичні та соціальні права класів.

Можна виокремити такі *особливості* української моделі консерватизму:

1. *Своєрідне розуміння елітаризму*, котрий як концепція природної нерівності людей, а отже необхідності існування еліти, що постає заporукою поступального розвитку та належного функціонування суспільства, уважається загальною рисою всіх різновидів консерватизму. Речники українського консерватизму, виступаючи своєрідними «адвокатами» національної аристократії – панства, намагалися привернути цю саму аристократію (в В.Липинського її позначено терміном «провідна верства») до активної участі в українському русі, а в перспективі – до творення незалежної держави. Адже, на їхню думку, саме шляхетству з погляду історичної ретроспективи належала особлива роль як головного репрезентанта державницької ідеї та провідного «твірного» прошарку, що забезпечував реальне її втілення. Тривалий час в українському середовищі образ шляхтича мав виразно негативне забарвлення (невипадково хлопомани, що належали до цієї верстви, уливаючись до українського руху, демонстративно зрікалися їй). Однак після виходу 1912 р. альманаху авторства В.Липинського «З історії України» («Z dziejów Ukrainy») освічений загаль дізнався про те, що Хмельниччиною керувала українська шляхта: саме вона була мозковим центром визвольної війни. Однак традиційна вітчизняна історіографія залишала панство за дужками української нації⁶³.

2. *Розвиток на тлі домінування в українському інтелектуальному середовищі демократичних і соціалістичних ідей*. Українці, за влучним висловом І.Гирича, «споконвіку перебували у своєму етнічному гетто селянської нації»⁶⁴. Звідси й специфічний шлях розвитку національного руху, який тривалий час мав виразно лівий характер, а отже своєю головною метою вбачав соціальне визволення народу. Натомість його чільні представники абсолютно не поділяли консервативно-державницьких ідеологем, сприймали їх як «чужорідне тіло», тому й утверджувати їх було надзвичайно складно.

3. *Базування соціально-економічних основ майбутньої держави на принципі територіального патріотизму*. Згідно з ним мало розв'язуватися аграрне питання в Україні. Так, приватна власність на землю з правом спадкового володіння нею (у визначених законом максимальних обсягах) повинна була б зберігатися лише за тими, хто визнає себе громадянином Української держави й виявляє до неї патріотизм. А ті, хто цієї держави не визнає та чинить опір її існуванню позбавляються землі шляхом її конфіскації без викупу⁶⁵. На тому ж принципі повинна базуватися й орендна форма землеволодіння для безземельних і малоземельних представників хліборобського класу, насамперед селянства. Вона реалізувалася б завдяки державному земельному фонду,

⁶³ Гирич І. Речник консерватизму // Тиждень. – 2012. – 1.VI.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Див. докл.: Осташко Т. Меморіал Вячеслава Липинського... – С.90.

сприяла створенню продуктивних трудових селянських господарств фермерського типу й мала довічний спадкоємний характер⁶⁶.

4. *Релігійний плюралізм*. Для українських консерваторів дореволюційного часу характерне обстоювання свободи віросповідань і невтручання держави в церковно-релігійні справи. Друкований орган політичної групи українців-латинників чітко заявляв про те, що вважає «релігію за сферу приватних переконань кожної особи», виступає проти всіляких утисків» щодо цього, але одночасно заперечує свій намір втручання у церковні справи⁶⁷. Крім того, визнавалася рівність прав усіх українських конфесій (православної, греко- й римокатолицької) при визнанні першості за церквою православною, оскільки до неї належить більшість громадян України. Остання мала бути соборною, автокефальною та незалежною від усяких політичних впливів⁶⁸.

5. *Політична мімікрія*. Консерватизм як принцип захисту традиційного життя в межах іншого державного організму був притаманний найбільш асимільованій частині української нації. У намаганні зберегти національну ідентичність через перспективу відродження власної держави проявився національно-консервативний світогляд частини української спільноти як форма протидії асиміляторській політиці державних націй. Принципове несприйняття кардинальних змін і вірогідна можливість тотальних втрат були пов'язані з бажанням захистити власне національне середовище. Цей комплекс ідей та почуттів був визначальним у консервативному світогляді частини українства, яка, намагаючись пристосуватися до життя в Російській імперії, підтримувала існуючий порядок в обмін на забезпечення більш-менш нормальних умов існування⁶⁹ у громадянському житті та збереження преференцій суб'єктам фінансово-промислової діяльності, власний «бізнес» яких був тісно інтегрований в економічно-господарську систему держави.

6. *Обмеженість соціальної бази*. Ця особливість розвитку українського консерватизму початку ХХ ст. пояснювалася двома причинами: по-перше, тим, що на рубежі століть шляхта вже помітно втрачала свою традиційну політичну роль (фактично починала сходити з історичної арени)⁷⁰, а, по-друге, тим, що українське панство було на той час повністю зденационалізованим (спольщеним або зросійщеним), тому не відчувало себе частиною українського суспільства, а отже й не було готове боротися за відстоювання його інтересів.

7. *Антиросійська та антипольська спрямованість* українського консерватизму виражалася в категоричному відкиданні можливості солідарних політичних зусиль українців із політичними росіянами чи політичними поляками через протилежність їхньої кінцевої мети.

⁶⁶ Липинський В.К. Нарис програми Української демократичної хліборобської партії // Матеріали до програми. – Ч.1. – Лубни, 1917. – С.19–20.

⁶⁷ Przegląd Krajowy (Kijów). – 1909. – №3. – С.11.

⁶⁸ Див. докл.: Передерій І. Релігійний чинник у процесі державотворення: еволюція візії Вячеслава Липинського // Історія релігій в Україні. – Кн.1. – Л., 2014. – С.561–570.

⁶⁹ Козак Н.А. Український консерватизм: історія і сучасність: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. – Л., 2001. – С.10.

⁷⁰ Пеленський Я. Вячеслав Липинський // Збірник Української літературної газети 1956. – Мюнхен, 1957. – С.199.

8. *Заперечення ідей неославізму.* Формування українського консерватизму фактично збіглося з відродженням панславистських ідей у формі, відомій як неославізм. У Росії він став своєрідним ідеологічним обрамленням зовнішньополітичних аспірацій ліберальних і ліберально-націоналістичних кіл, метою яких було зміцнення російських позицій на Балканах і Близькому Сході. Лідери неославізму вважали, що здійснення ліберальної національної політики підвищить престиж Росії у слов'янському світі, а отже забезпечить реалізацію відповідних завдань. У цьому зв'язку становище слов'ян – громадян Російської імперії, передусім українців і поляків – опинилося в центрі їхньої уваги. Утім різні аспекти російської національної політики посідали неоднакове місце в діяльності російських неославістів. Найважливішого значення вони надавали ліквідації переслідувань польської культури. Українське ж питання в контексті неославізму згадувалося рідше та здебільшого розглядалося крізь призму саме польських інтересів. Така ситуація була спричинена не лише внутрішньоросійськими обставинами (передусім традиційним сприйняттям українців як однієї з «гілок» «триединого російського народу»), а й особливим статусом польського питання⁷¹. Українські консерватори не могли не зауважити справжні цілі неославізму. На думку В.Липинського, цей рух був декларативним за своєю сутністю й різними засобами намагався замаскувати перед міжнародною спільнотою українське національне відродження⁷².

Отже консервативна ідеологія в Україні на початку ХХ ст. була реалізована в моделях, які об'єктивно відображали традиції політичного розвитку й особливості політичної культури регіону.

1. Російський монархічний консерватизм початку ХХ ст. позиціонувався як своєрідна альтернатива поширенню ліберально-демократичних і соціал-демократичних ідей, а також як реакція на орієнтацію та залежність Росії від Європи. Водночас на початку ХХ ст. російський монархічний консерватизм перебував у динаміці варіативних еволюційних змін, однак ці зміни обмежувалися прокрустовим ложем охоронної ідеології. У цей час консервативна ідеологія активно реалізувалася у практиці політичної боротьби.

2. Формування української моделі консерватизму – унікальний феномен політичної історії початку ХХ ст. На відміну від конформізму польських консерваторів, які основною метою вважали пристосування до наявної моделі самодержавного ладу, для представників українського традиціоналізму була характерна орієнтація на безумовне досягнення державної незалежності та створення політичної нації на основі балансу громадянського й етнічного чинників. Орієнтація на монархічну форму політичного ладу для України не стала механістичним наповненням моделі українського консерватизму російськими догматами самодержавства, а передусім відповідала її англосаксонському аналогу.

⁷¹ Див. докл.: Ковальчук Н. Російський неославізм і українське питання в публіцистиці Олександра Погодіна // Проблеми слов'янознавства. – Вип.51. – Л., 2000. – С.100–106.

⁷² Див. докл.: *Передерій І.* В'ячеслав Липинський: етнічний поляк... – С.130–131.

3. Наприкінці ХХ ст. відбулися процеси своєрідної екстраполяції консервативних поглядів монархістів на ідеологічні проекти сучасного російського політикуму⁷³. Це свідчить про об'єктивне вкорінення у свідомість російського політичного істеблішменту відверто охоронних консервативних принципів, що спричиняло домінування імперіалістичних і реваншистських тенденцій у зовнішньополітичній сфері та диктат авторитаризму у внутрішній політиці. Але консерватизм у Російській Федерації, який позиціонується політичною елітою як ідеологія «суверенної демократії», ідеологія подолання Росією пострадянської кризи й альтернатива правому лібералізму 1990-х рр., на сучасному історичному відрізку перебуває у стані системної кризи. Запропонована російському соціуму модель консерватизму не вивела країну з ситуації пострадянської кризи, не забезпечила збереження впливу Росії на пострадянському просторі.

4. У сучасному ідейно-політичному спектрі України домінують радикальні типи політичної ідентифікації, суспільно-політичної практики та пріоритет ліберальних економічних моделей. Утім у суспільній свідомості відсутні тенденції повороту від ліберальних і радикальних ціннісних настанов до ідеології консерватизму. До того ж впливового політичного проекту об'єднання суспільства, який на новому якісному рівні був би здатний до реалізації ідей класичного консерватизму, у сучасному українському політикумі не існує. Основою нинішнього «консерватизму» об'єктивно виступає правий націоналізм, шовінізм і реакційний експансіонізм частини російських та українських ультранационалістів. Це, по суті, феномен, протилежний цінностям класичного консерватизму.

Відсутність ортодоксії у класичному консерватизмі та його переважно раціональна природа є основними причинами, які пояснюють широкий спектр консервативних цінностей. Серед них можна виділити такі базові константи, як державний патріотизм, відповідальність, вірність, служіння Вітчизні, самодисципліна. Перехід до цих консервативних ціннісних настанов, на наше переконання, обумовлений, перш за все, історичними викликами, які зараз стоять перед нашою державою. Це дає можливість сформулювати деякі **уроки**, котрі, як нам здається, здатні конкретизувати та спрямувати процес формування світоглядних фундаментальних цінностей на основі традиційних констант функціонування українського соціуму.

Урок перший – історичний. Нігілістичне заперечення досягнень і здобутків національної історії призводить до втрати світоглядних орієнтирів народу. Руйнування традиційних цінностей, системи героїчних символів спричиняє девальвацію системоутворюючих основ історії, порушення спадкоємності поколінь та маргіналізації значних верств населення.

Урок другий – соціальний. Політична «еліта» України, як замкнена кланова структура, не є носієм стратегії розвитку національно-патріотичної ідеї в

⁷³ Гула Р.В. «Русский мир» – фантом чи реальність? Аспекти політологічного аналізу // Наукові праці МАУП. – Вип.50. – К., 2016. – С.7–14; *Його ж.* Російський месіанізм та Україна – від монархізму до «Русского мира» // Проблеми політичної історії України. – Вип.7. – Дніпропетровськ, 2012. – С.191–200; Гула Р.В., Шурко О.М. Маніфест освіченого патріотизму: «Право і правда» М.Міхалкова як спроба відродження та трансформації монархічної ідеології в Росії на сучасному етапі // Там само. – Вип.6. – Дніпропетровськ, 2011. – С.145–154.

її класичному вигляді та вступає в перманентні антагоністичні суперечності з поглядами більшості представників українського суспільства на пріоритетні основи патріотичної свідомості народу. Нинішня політична еліта України така лише за формальними ознаками. Суспільного визнання, авторитету й відчутної підтримки з боку суспільства вона не має, тобто або недовіра до влади є іманентною рисою українського народу, або українському народові фатально не таланить із владою.

Урок третій – ідеологічний. Відсутність механізму створення й оновлення національної ідеї на основі традиційних цінностей поліетнічної країни призвела до кризових тенденцій патріотичної свідомості українського суспільства в різних регіонах країни. Громадянин-патріот за умови ідеального балансу громадянського й етнічного рівнів суспільної та національної самоідентифікації здатний до самостійного, творчого, максимально неупередженого погляду на історичну спадщину свого народу, прагне об'єктивного аналізу сучасності, готовий до практичної реалізації поставленої мети, визнання традиційних соціокультурних цінностей своєї спільноти – мови, релігії, традицій – та існування у визначеній нею системі соціонормативних координат права й моралі. Сьогодні феномен патріотизму слід розглядати в контексті комплексної взаємодії держави, суспільства та особистості. Спільний вектор національної й соціальної згоди слід шукати у формуванні розвиненого громадянського суспільства та побудові правової державності на основі загальних традиційних цінностей поліетнічної, багатоконфесійної природи українського суспільства.

І нарешті – *урок історіософський.* Наявність в українській ментальності міцних констант традиціоналізму дозволяє історичній спільноті сформулювати постулати єдності суспільства та спільної історії для української політичної нації на основі використання традиційних цінностей. Спільність історії у цьому випадку забезпечується надісторичною єдністю цінностей та ідеалів народу, де оцінка історії повинна бути суверенною справою політичної нації у вигляді загальногромадянської філософії як сукупності ідей і принципів, що є відповідями на фундаментальні питання людського й суспільного буття, які знаходять підтримку в основних суб'єктів громадсько-політичного життя країни.

The article summarizes the overall essence of the ideology of conservatism, as well as its national models – Russian, Polish and Ukrainian, that formed in Ukrainian regions of Russia at the beginning of the 20th century. For each of those models, the fundamental principles and specific features inherent in it were identified. The authors examined their comparative analysis and the possible interrelationships.

Keywords: conservatism, nationalism, ideology.

